

Standardtalemålet – fins det?

Dette er ei slags bokmelding, men ikke av ei bok. I det første heftet av *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* (NLT) i 2009 handler alle artiklene i en viss forstand om standardtalemål. De var opprinnelig foredrag på en konferanse om dette temaet på Røros i 2008.

Jeg skriver «kloke ord», for artiklene gjør i alle fall meg klokere. Ikke det at det her er enighet om saka, men nettopp det at det er flere meninger, og at disse er samla i ett hefte, gjør at det blir lettere å forstå ha saka gjelder, og hvor uenigheten ligger.

Noen av artiklene handler om standardtalemål først og fremst, mens andre legger vekt på dialektutvikling for å avgjøre om det er et standardtalemål der ute et sted som skaper endringene, eller om de bør forklares på annen måte. Et ekstra perspektiv får vi i de artiklene som handler om forholda i Danmark og Sverige og Tyskland.

Brit Mæhlum

Brit Mæhlum (Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet) argumenterer for at Norge har et standardtalemål. Først drøfter hun begrepet. Hun sier at standardtalemål er «en varietet som fungerer som norm eller normideal for et større språksamfunn, som regel en nasjonalstat, og som i en del tilfeller er kodifisert». Hun sier også at en viktig forutsetning er det supraregionale. dvs. den overløkele posisjonen et standardtalemål har. Framveksten av et standardtalemål er en sosiopolitisk seleksjonsprosess, dvs. at denne talemålsvarianten blir valgt framfor andre, og dermed

kommer i et hegemonisk forhold til andre.

Så tar hun for seg forholda i Norge og den debatten vi har hatt om det fins et standardtalemål eller ei. Hun hevder at det har vært en blanding av deskriptive og preskriptive argumenter i debatten, altså en blanding av hva som er, og hva som bør være. Einar Lundeby hevda i en artikkel i 1984 at det fantes et standardtalemål med visse regionale egenheter, men Geirr Wiggen angrep dette, og et argument (iflg. Mæhlum) var at «Alle uttalevarianter er like riktige». Mæhlum nevner også Lars S. Vikør som en som har prøvd å bygge bru her (sjøl om han nok ideologisk står Wiggen nær her), for han har uttalt seg for at en prøver å finne ut av hva normidealet er for folk som tilpasser talemålet sitt i kommunikasjon med andre.

Og hva er så denne standarden, iflg. Mæhlum? Her er flere betegnelser: standard østnorsk, sørøstlandsk standardtalemål, dannet østnorsk, talt bokmål. Akkurat hva som kan sies å ligge innafor standarden eller ikke, er ikke helt klart (tjukk *!?* *kasta?*). Hun antyder at en kanskje bør operere med to heller enn ett standardtalemål, ett mer konservativt og ett mer radikalt (noe som også bl.a. Unn Røyneland har gjort seg til talskvinne for).

Brit Mæhlum hevder at standardiseringsprosessen er den viktigste i talemålsendinger i dag. En har i de siste tiåra snakka mye om regionalisering, dvs. at dialekter i et visst område blir mer like hverandre (dialektnivellering), gjerne da slik at språkdrag fra en dominerende by overtas av dialektene i området. Men Mæhlum vil nedtone dette

og hevder at det er uklart i hvilken grad disse byene har en sjølstendig påvirkningskraft på dialektene rundt – det er ofte slik at det er standardmålstrekk som disse byene formidler videre. Dette er da et angrep på «horisontalistene», som mener at dialektendring i stor grad skjer ved «horisontal» påvirkning. Og hun stiller også spørsmålet om ikke synspunktene til hennes motstandere, f.eks. Helge Sandøy og Gunnstein Akselberg, kan skyldes at de er mest opptatt av vestnorsk talemål, der påvirkningen fra normaltalemålet er svakest.

Helge Sandøy

Helge Sandøy (Universitetet i Bergen) har et noe annet ståsted enn Brit Mæhlum. Han aksepterer at det fins en prestisjedialekt i Norge, men mener det er uklart og forvirrende om dette og standardtalemål skal innebære det samme. Han hevder også at vi i Norge på samme måte som flere land i Europa ellers ser tendenser til avstandardisering.

Sandøy setter opp ei rekke kriterier som kan koples til begrepet standardtalemål.

- autorisasjon (er standardtalemålet autorisert på noen måte?)
- beskriving av standard (er varianten beskrevet?)
- prestisje (har varianten prestisje?)
- avspeile skriftmål (avspeiler det skriftmålet?)
- kodeskifte (er dette en variant bi-dialektale bruker ved kodeskifte?)
- fellesspråk (er det fellesspråk for mange?)
- retning i talemålsendinga (går talemålsendinger i retning av denne varieteteten?)

Han går så gjennom disse kriteriene og finner at de bare stykkevis og delt passer med det som er kalt standardtalemål i Norge. Og han bruker mye plass på å vise at et par talemålsendinger fra Trøndelag (om allmenngjøring av apokope i infinitiv i alle verb) og fra Salten (bl. a. om nyfordeling av apokoperte og ikke-apokoperte ord) ikke kan forklares som påvirkning fra standardtalemålet.

Lars S. Vikør

Lars S. Vikør (Universitetet i Oslo) drøfter begrepet standardtalemål teoretisk, bl.a. om det er et hensiktsmessig begrep. Og han sier at spørsmålet om vi har et standardtalemål, ikke kan besvares uten at vi har definert begrepet, som han mener kan defineres på (minst) to måter:

- A. Som et eksisterende bruksspråk
 - A1. Tradert og innlært i barndommen
 - A2. Som resultat av bevisst talemålsnormering
- B1. Som påvirkningskilde ovenfra (på dialektene)
- B2. Som en forestilling hos språkbrukerne om hva som er det beste språket.

Vikør mener at definisjonene i A1 og A2 er de mest fruktbare.

Gunnstein Akselberg

Gunnstein Akselberg (Universitetet i Bergen) tar utgangspunkt i definisjoner av begrepet standard, og ut fra det finner han at det ikke er noen dialekt som oppfyller krava til standard, heller ikke såkalt «standard østnorsk». Det er uklart, sier han, hva vi skal kreve for at noe skal kalles standardtalemål, f.eks. om det tillater uttalevariasjon eller ikke. Han nevner også at et standardtalemål må være akseptert i landet som det, og at standardtalemål fungerer som normeringsinstans. Men dette veit vi for lite om i dag, iflg. Akselberg. Han nevner til slutt

også at vi ved å definere noe slik eller slik, griper inn i maktstrukturen i Norge, om vi nå tenker på språket som symbolsk makt. På dette siste punktet er det vel litt uklart hvor forskeren og iakttakeren slutter og aktøren tar over.

Tore Kristiansen

Den norsk-danske forskeren Tore Kristiansen (Københavns Universitet) gir oss ikke noe svar på om Norge har et standardtalemål, men gir primært et riss av språkforholda i Danmark. Og han mener at analysen av disse ikke kan overføres direkte til Norge, men at de kan hjelpe norske språkforskere til å stille de spørsmålene som skal til for å svare.

Kristiansen tar utgangspunkt i Einar Haugens standardiseringsmodell, som består av fire komponenter eller faser:

1. seleksjon av normgrunnlag
2. kodifisering
3. elaborering
4. implementering (akseptering og bruk)

Og Norge følger andre land som Danmark, Sverige, Tyskland i de tre første fasene, sier han, men det er i fase fire som Norge skiller seg ut ved at standardtalemål ikke – iallfall ikke i samme grad – er akseptert eller tatt i bruk. De «ovenfra-virkende kræfter» har ikke i samme grad som i de andre landa uniformert talemålet til folk flest.

Forfatteren kommenterer uenigheten mellom Brit Mæhlum og Helge Sandøy og sier at den kan forstås innafor en sentrum-periferi-modell, om endringer i periferien skal forstås som påvirkning fra sentrum, eller som periferi-interne, altså som uavhengige av sentrum. Han gir ikke noe svar, men går så inn i den danske situasjonen.

Kristiansen beskriver dagens situasjon som københavnifisering av Danmark. De aller fleste dansker snakker altså en form for køben-

havnsk. Men københavnsk er ikke enhetlig, og er også i stadig endring. Mange har snakka om højkøbenhavnsk og lavkøbenhavnsk – Kristiansen foretrekker å si at det i dag er snakk om en mer konservativ variant (K) og en mer moderne (M). I tillegg fins det utafør København er rekke lokale måter å uttale københavnsk på (L). Og alle disse variantene. K-M-L, er ifølge artikkelforfatteren dansk standardtalemål.

Kristiansen hevder at det er viktig å studere språkholdninger, hva som regnes som det beste språket. Han går imot enkelte andre (som Jørn Lund og Erik Hansen), som har ment at riksspråksnormen er verdinøytral. Han mener at den ikke er det, og hans egne undersøkelser av talespråket rundt om i Danmark viser at ungdommen vurderer variantene K og M som det beste språket, ikke L. Om det så er K eller M som regnes som best, er litt varierende, det har med alder og posisjon m.m. å gjøre. Dette er undersøkelse som er gjort uten at informantene spørres direkte, men det er spurt om vurderinger av språk som informantene har lyttet til.

Hva så med Norge? Kristiansen gir oss ikke noe klart svar, men sier at om en her gjorde undersøkelser som han har gjort i Danmark, vil er kunne finne ut hva som nordmenn regner som det beste språket. Det kan altså ikke gjøres ved å spørre, men ved å undersøke indirekte hva slags varieteter som norske språkbrukere regner som best. Hvis det da viser seg at forestillingen om det beste (tale)språket er noenlunde det samme i alle deler av landet, så har vi et standardtalemål, ikke som aktuell språkbruk, men som forestilling, som norm (og Mæhlum vil ha rett). Hvis derimot bruk av L oppvurderes, så kan det sies at endringer også skjer lokalt (og Sandøy vil ha rett).

Toril Opsahl & Unn Røynealand

Toril Opsahl og Unn Røynealand (Universitetet i Oslo) arbeider begge med nyere bymål, og i artikkelen her tar de opp trekk fra moderne oslomål. De beskriver hvordan det tradisjonelle skillet øst-vest er blitt noe endra i seinere tid, bl.a. pga. flyttinger (både til øst og vest samt innflyttere fra andre deler av byen). De ser på visse språktrekk som tidligere skilte mellom øst og vest, og finner at skillet er mindre skarpt nå. Et østlig trekk som trykk på første stavelse i fremmedord som *spesiell*, forekommer sjelden, mens et annet østlig trekk som sj-lyd i uttalen av *Oslo* i dag er den vanlige blant ungdom også i vest. Også antall a-former i substantiv (*jenta*) har økt i vest. Det ser altså ut til at det foregår en viss konvergens i retning av et felles standardmål, som ikke er enhetlig, men heterogent.

De drøfter også den betydning innvandrerne har på talespråket, men det er en problemstilling som i mindre grad berører diskusjonen om standardtalemål.

Rune Røsstad

Rune Røsstad (Universitetet i Agder) har tatt for seg endringer i talemålet i «Austre Vest-Agder», dvs. dialekter nær Kristiansand og Mandal. Han drøfter her om endringene er påvirkning fra en standard eller fra bymålet. De fleste endringene er slike at de ikke skiller mellom standard og målet i Kristiansand, men enkelte peker i retning av at det er byen som er påvirkningskilden her:

- Visse endringer i Marnardal (nord for Mandal) går i retning av mandalsmål
- Tendens til overgang -ane → -an i best. plur. i Kr.sand = utvikling vekk fra standard
- I Aust-Agder økende bruk av *du* i avhengig form (*Kan e' kjøre med du?*)
- Ifølge Helge Omdal legger setesdøler som flytter til Kr.sand, lettere av spesielle setesdalstrekk enn

trekk som har større geografisk utbredelse.

Stian Hårstad

Stian Hårstad (Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet) tar for seg dialekten i Oppdal (27 år etter Einar Haugen). Han har i ei hovedoppgave undersøkt noen endringer og vurdert om påvirkningsgrunnlaget er trøndersk, især trondheimsk, eller en form for standardmål. Han finner noen endringer som peker i retning av Trondheim, f.eks.

- *kåmmå* → *kåmm* (inf.)
- *kattå* → *katta* (subst. ub. plur.)

Andre igjen er mer uklare, siden Trh. og standard faller sammen. – Men han viser også til ord og former som ikke endrer seg, sjøl om de «burde», og da peker han på standardspråk som en mulig forklaring, altså at standarden «holder igjen».

- *seng* (bevart), ikke → *sæng*, som Trh.
- *spæidar* → *spæider*, ikke *speider*, som Trh.

Dette tolker han som en indirekte påvirkning fra standardmålet.

Randi Solheim

Randi Solheim (Høgskolen i Sør-Trøndelag) har tatt for seg språkforhold og språkholdninger i Høyanger. Her er det kompliserte utviklings-trekk fordi det kom tidlig innflyttere fra Østlandet (især funksjonærer) som påvirkte språket «innenfra», og utviklinga har gått i retning av et vestnorsk bymål, bl.a. ved at særegne sognetrekk ble borte. Men Solheim nevner også på grunnlag av intervjuene med informantene at flere tilpasser seg et slags normaltalemål i møte med andre. Dette normaltalemålet, som har slik symbolsk makt og framstår som et normideal, er det hun kaller et bokmålsnært sørøstlandsk talemål.

Inge Lise Pedersen

Inge Lise Pedersen (Københavns Universitet) tar først og fremst for seg den historiske utviklinga av et standardtalemål i Danmark. Jeg skal her la den eldre historia ligge, men heller peke på det som har skjedd i seinere år. Pedersen støtter seg til Klaus J. Mattheier, en tysker som (med delvis tilslutning til Einar Haugen) hevder at europeiske standardtalemål normalt gjennomgår fire stadier: 1) Seleksjon (valg av norm), 2) kodifisering, 3) generalisering, 4) demotisering. Det siste stadiet er spesielt interessant – det betegner egentlig folkeliggjøring og innebærer en slags avstandardisering, idet kunnskapen om og oppslutninga om standarden avtar. Pedersen hevder at det kan føre til reaksjoner og debatter om språklig forfall (Frankrike), eller det kan føre til at en i større grad inkluderer nye former og utvider variasjonsbredden. Det siste skal etter sigende være tilfelle i engelsk og tysk, men ifølge Pedersen også i dansk, der bruken av såkalt lavkøbenhavnisk øker i det offentlige rom (jf. Tore Kristensen). Hun avslutter med å drøfte om en har et standardtalemål i Danmark. Hun sier at en nok ikke har noen eksplisitt normering, men det fins en sterk standardideologi i Danmark, sjøl om grensene for hva en oppfatter som norm og som ikke-norm endrer seg over tid.

Mats Thelander

Mats Thelander (Uppsala universitet) greier ut bl.a. om opphavet til svensk standardtalemål. Han forteller at en tidlig på 1800-tallet hadde en såkalt talsvenska som ble brukt i Stockholms finere salonger og på teateret. Men det utvikla seg også et såkalt boksvenska, en taleform som lå nærmere opp til skrift, og det var den som oftest ble brukt i lærerskolen, i de store folkebevegelsene og andre institusjoner. Og det som etter hvert slo rot, sier Thelander, var et kompromiss, men mer prega av boksvenska enn av talsvenska. Utta-

le som *å* og *te* for *och* og *till*, som var vanlig i talsvenska, ble nærmest dialektale uttaleformer. – Interessant er her ei jamføring med Danmark. Inge Lise Pedersen nevner i sin artikkel at det var tendenser til en skriftnær uttale på 1800-tallet, men at den etter hvert forsvant – mens altså tendensen i Sverige ble den motsatte.

Thelander sier at termen «standardspråk», som kom inn i svensk på 1960/70-tallet, kan brukes litt ulikt i ulike land, og at den betydning som passer best på svensk, er «den varietet av ett språk som kan brukas i och är accepterad i flest situationer» (etter Olle Josephson). Det er vanlig å si at det fins regionale varianter av dette standardtalemålet.

John Ole Askedal

John Ole Askedal (Universitetet i Oslo) drøfter framveksten av standardspråk og standardtale på det tyskspråklige området. Noe av det en her kan merke seg, er at det er uttalen i Nord-Tyskland som gjerne regnes om den beste. Her brukte en tidligere nedertysk (lågtyisk, plattysk), men skriftspråket var i all hovedsak høgtysk, og da dette også ble talespråk i nord, ble det skriftformen som ble mønster for talespråket. Uttalen ble dermed liggende nærmere skriftbildet enn i sør. Dette talespråket regnes altså gjerne som det beste, som en standard, men vanlig er også, især i sør, at det snakkes regionspråk (Umgangssprachen), som ligger mellom standardspråket og de lokale dialektene. Mest ekstremt er dette i Sveits, der sveitsertyske dialekter fortsatt er vanlig bruksspråk i de fleste situasjoner.

Det kan være verdt å merke seg at utvikling i Nord-Tyskland har viss parallell i Norge, om vi tenker på framveksten av såkalt «dannet dagligtale». Denne bygde på dansk skrift, og ble også nettopp av den grunn av enkelte dansker regna som ekstra god og forbillig (noe Askedal også nevner).

Oppsummering

Er det mulig å oppsummere her? Jeg prøver, og for å ta konklusjonen først: Jeg kan ikke se annet enn at det også i Norge er noe som fungerer som et standardtalemål eller normalisert tale. Også skeptikere som Helge Sandøy sier langt på vei det – han sier også at vi har flere standardtalemål. Og om vi holder nynorsk standardtale utafor, så er det dette «noe» vi da snakker om, et talemål som ligger bokmålet nær, og som vi mest typisk finner i Oslo. Dette er en uttalevarietet som har flere viktige kjennetegn:

1. Mange, især i Oslo, har den som oppvekstmål.
2. Den har høy prestisje.
3. Mange har den som en språkform som de legger om til når de «normaliserer» språket sitt.
4. Den oppfattes som korrekt uttale i NRK og andre medier som foretrekker standardisert tale blant de ansatte.
5. Mange språkendringer i dialektene skyldes påvirkning fra denne varietetten.

Denne normen, med utgangspunkt i oslomål, er naturlig nok preget av østlandsk fonologi. Men også folk fra andre deler av landet, med en annen fonologi (og især prosodi) må sies å snakke standardmål eller normalisert hvis fonologien er det eneste som skiller. Enkelte har sagt at en ikke har noe standardtalemål i Norge nettopp fordi en ikke har en felles landsgyldig uttale (prosodi m.m.). Men om en stiller slike krav, har heller ikke Sverige det, sier Mats Thelander i sin artikkel. Han mener likevel at til tross for visse regionale forskjeller i uttalen har Sverige et standardtalemål. Og dette synspunktet er det rimelig også å bruke på Norge.

Et argument mot at vi har et norsk standardtalemål, har vært bl.a. at mange endringer i talemåla ikke skyldes et ev. standardtalemål. Det er framholdt av Sandøy og andre i

artiklene her. Men jeg kan ikke se at dette er godt motargument, for en må jo tenke seg at språkendringer kan ha flere årsaker. At enkelte endringer i en dialekt kan skyldes press fra en nærliggende by, betyr ikke at andre endringer kan skyldes press fra et normaltalemål.

Helge Sandøy hevder i sitt innlegg også at Frogner-dialekten ikke er standardtalemål, for flere av de kriteriene han bruker, passer ikke på denne varietetten. Men er det da Frogner-dialekt, dvs. det som ofte kalles talt riksmål, vi snakker om? Ernst Håkon Jahr (2007) har hevdet at det i dag ikke er denne varianten som folk legger om til når de vil «normalisere» talespråket sitt, men de legger om i retning av et talt bokmål, et eller annet sted på skalaen fra det mer konservative til det mer radikale. De som «legger om» eller normaliserer talemålet sitt, begynner ikke å bruke *nu*, *efter*, *have* og *sygdom*, men kanskje heller ikke *dem* som subjekt og trykk på førstestavelse i fremmedord – da heller noe imellom.

Vi kan også trekke inn det Tore Kristiansen skriver om dansk her. Han mener at det som gjerne kalles «højkøbenhavnsk» og «lavkøbenhavnsk», best kan sees på som to måter å snakke københavnsk på, en konservativ og en moderne. Den siste kan da sies å være et resultat av det Inge Lise Pedersen (og Bull 2009) kaller demotisering. Kanskje kan vi si noe liknende om Oslo? Toril Opsahl og Unn Røyneland forteller oss at skillet øst–vest i Oslo er mindre enn før, altså at det foregår en viss konvergens. Vi får altså et talemål i Oslo i en mer konservativ variant, med former som *sen*, *selv*, *tiden* og *kastet*, og en mer moderne variant, med former som *sein*, *sjøl*, *tida* og *kasta*. Vi ser videre at når dialektene endres i retning av oslomål, er det oftest denne «moderne» varianten («udanna østnorsk», som Arne Torp sier), det legges om til. Og når folk i mediene «normaliserer» språket, så er det både til den

mer konservative varieteten (i f.eks. Dagsrevyen) og den mer moderne (i nærradioer o.l.). Vi kan jo også ta med at begge varieteter har støtte i bokmålet, siden det har både mer tradisjonelle og mer «radikale» former.

Som sagt synes jeg nok at det er vanskelig å benekte at vi har et standardtalemål også i Norge. Men det kan være diskusjon om hvordan denne varieteten låter, hva den omfatter, og hvor grensene går. Jeg ville si at det som vi i dagens Norge kan kalle et standardtalemål, er nettopp dette heterogene og bokmålsnære oslomålet som vi ser utvikle seg i dag. Vi behøver ikke snakke om to (eller flere) standardtalemål her, men snarere om ett med uklare overganger mellom en mer konservativ og en mer moderne variant (for igjen å låne Tore Kristiansens begreper).

Jeg kan også legge til her en personlig bekjennelse. Jeg har sjøl normalisert talespråket mitt, men former som f.eks. *sein, sjøl, tida* og *kasta* endra jeg da ikke, for jeg oppfatta dem for å være «normale

nok», altså å ligge innafor et slags normaltalemål.

Det kan innvendes mot oppfatninga om et ev. norsk standardtalemål eller normaltalemål at det ikke er klart definert eller avgrensa, og at ikke alle egenskaper en knytter til standardtalemål, foreligger. Det kan så være, men om en ikke regner med at det er én talemålsvarietet som har en noe annen stilling enn de fleste (alle?) andre i norsk, så er det noe viktig i det norske språklandskapet en går glipp av. En kan også si med Mats Thelander (som igjen siterer Olle Josephson), at standardtalemål kan bety noe forskjellig i ulike land, og at i Sverige er det først og fremst den varieteten «som kan brukas i och är accepterad i flest situationer», og det skulle passe bra også på norske forhold.

Termen har vært diskutert, også i artiklene som her er omtalt. Det har vært argumentert mot begrepet *standardtalemål* av flere grunner, først og fremst det at det ikke fins. Jahr (2007) foretrekker å snakke om *normalisering*, for det er den bevisste endringsprosessen hos den

enkelte som er det grunnleggende, sier han. Gjerne det, men ordet *standard* kan ha flere betydninger, også om det som er umarkert, nøytralt (som *default* i datateknologi), og jeg synes det passer godt på den egenskapen ved dette talemålet at det er den varieteten en oppfatter som umarkert eller nøytral. For mange «normaliserer» eller legger om talemålet for nettopp det å bli mer språklig nøytrale, for å tale uten at andre legger mer merke til hvordan en snakker, enn hva en har å si. Slik sett synes jeg *standardtalemål* er en term en godt kan bruke også om dette fenomenet, som vi nok også har her i Norge.

Litteratur

Omtalt

Artikler i *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*. Nr. 27, 1/2009, 1-218.

Annen

Bull, Tove, 2009: Standardtalemål i Norge? Eit spørsmål om pavens skjegg. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*. Nr. 27, 2/2009, 221-238.

Jahr, Ernst Håkon, 2007: Bruk av omgrepa «standardtalemål», «normalisering» og «knot» for å skildre språktilhøva i Noreg i dag. I: Akselberg, Gunnstein & Johan Myking (red.): *Å sjå samfunnet gjennom språket. Heidersskrift til Helge Sandøy på 60-årsdagen 14.06.2007*. Oslo: Novus, 93-98.